

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СИСТЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ УКРАЇНИ

ACTUAL QUESTIONS OF THE CRIMINAL PROCESS OF UKRAINE

Трофименко В.,

*кандидат юридичних наук,**доцент кафедри кримінального процесу**Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

У статті аналізуються теоретичні підходи до розуміння системи кримінального процесу за новим КПК. На підставі дослідження наукових позицій теоретиків права виділені компоненти, що утворюють склад процесуального провадження та стадії складових системи кримінального процесу. Визначається авторська дефініція кримінального процесуального провадження. Робиться висновок, що систему кримінального провадження складають процесуальні провадження, структуру яких утворюють певні стадії. Зазначається, що первісним системним утворенням в структурі кримінального процесу є поліструктурне провадження, що включає п'ять стадій – отримання інформації про кримінальне правопорушення, досудове розслідування, підготовче провадження, судовий розгляд і виконання судових рішень. Аналіз сутнісних ознак кримінального процесуального провадження дозволив відмежувати його від інших споріднених понять, зокрема стадій кримінального процесу.

Ключові слова: процесуальне провадження, стадія, судочинство, кримінальне провадження, система кримінального процесу.

В статье анализируются теоретические подходы к пониманию системы уголовного процесса по новому УПК. На основании исследования научных позиций теоретиков права выделены компоненты, образующие состав процессуального производства и стадии составляющих системы уголовного процесса. Формируется авторская дефиниция криминального процессуального производства. Делается вывод, что систему уголовного производства составляют процессуальные производства, структуру которых образуют определенные стадии. Отмечается, что первоначальным системным образованием в структуре уголовного процесса являются полиструктурные производства, включающие пять стадий – получение информации об уголовном правонарушении, досудебное расследование, подготовительное производство, судебное разбирательство и исполнение судебных решений. Анализ существенных признаков уголовного процессуального производства позволил отделить его от других родственных понятий, в частности стадий уголовного процесса.

Ключевые слова: процессуальное производство, стадия, судопроизводство, уголовное производство, система уголовного процесса.

A number of theoretical approaches to understand the system of criminal process according to the new CPC (Criminal Procedure Code) is analyzed in the article. Based on the research of the scientific positions of the law theoreticians we have extracted some components that form the content of the processual proceeding and the stages as the parts of the system of the criminal process. The author's definition of the «criminal processual proceeding» is determined. The analysis of the essential features of the criminal processual proceeding allowed to separate it from other similar concepts, the stages of the criminal process in particular. By their content and volume a proceeding and a stage are complex and polystructural and that shows that they have common features. We make a conclusion that by comparing the features of the processual proceeding and the stage of the criminal process such of them as a presence of focused specifics of legal relations, peculiarities of order and ways of realizing of processual acts, final processual act are usual for both shown structural components of criminal proceeding. Meanwhile, unlike the stage, a processual proceeding is characterized by a certain level of autonomy in the system of criminal process, what is concluded in the absence of its imperative connection with other processual proceedings. Furthermore by its volume and structure a processual proceeding is a more wide concept, because all the above mentioned elements of the system of the criminal process are parts of its structure. These are stages, phases of stages, processual acts and elementary processual acts.

Key words: a processual proceeding, a stage, a judicial procedure, a criminal proceeding, a system of the criminal process.

Дослідження системи кримінального провадження за новим Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України) в новітній процесуальній літературі є найбільш дискусійними, отримують різне вирішення. Сталі підходи до розуміння системи кримінального процесу, яка утворюється із сукупності окремих стадій, що послідовно змінюють одна одну, не в повній мірі відповідають сучасним філософським уявленням стосовно системності, не відображають багатогранність кримінальної процесуальної діяльності.

У теорії права досить давно обґрунтована доцільність виокремлення в будь-якому юридичному про-

цесі такої структуроутворюючої ланки, як процесуальне провадження.

В теорії юридичного процесу поняття процесуального провадження досліджено в роботах вчених: Д.М. Бахраха, В.П. Беляєва, Н.Н. Вовпенка, В.М. Горшенєва, Е.Г. Лукьянєвої, М.В. Максютіна, А.А. Павлушиної, В.М. Протасова, В.В. Сорокіної та інших вчених. В науці кримінального процесу кримінальне процесуальне провадження стало предметом наукового пошуку російських та українських вчених – В.Д. Арсенєва, А.Т. Боннер, В.Г. Даєва, О.Г. Іванової, В.С. Зеленецького, Л.М. Лобойка, А.В. Ленсько-го, Н.С. Манової, Р.Д. Рахунова, Т.В. Трубнікової,

Д.В. Філіна, С.С. Циганенка, О.Г. Шило, Н.А. Юркевича, Ю.К. Якимовича, М.Л. Якуба та ін.

Аналіз і синтез наукових підходів до визначення сутнісних ознак кримінального процесуального провадження, які наявні у загальнотеоретичній та кримінальній процесуальній літературі, дозволяє констатувати що до таких, що відображають юридичну сутність цього поняття і дають змогу відмежувати його від інших споріднених понять, зокрема стадій кримінального процесу, слід віднести: 1) комплексний відносно автономний характер провадження – воно являє собою сукупність взаємопов'язаних процесуальних дій, спрямованих на вирішення конкретного завдання; 2) особливий предмет провадження – такі дії здійснюються з приводу процесуальних правовідносин, що відрізняються предметною характеристикою; 3) специфіка способів здійснення процесуальної діяльності у межах провадження, що обумовлюється специфікою процесуальних відносин і процесуальних дій; 4) наявність процесуальних актів, які притаманні конкретному провадженню, забезпечують вирішення його завдань і у яких формалізуються отримані процесуальні результати; 5) багатосуб'єктність провадження полягає в тому, що, на відміну від інших структурних компонентів системи кримінального процесу, зокрема його стадій, кримінальний процес у межах окремого провадження завжди здійснюється не одним повноважним суб'єктом, а декількома, які діють у публічних інтересах з метою вирішення завдань кримінального провадження; 6) полістадійність провадження – кожне процесуальне провадження має дві або більше стадій. Якщо сукупність процесуальних дій утворює зміст лише однієї стадії, вона не може характеризуватися як процесуальне провадження, адже за своїм обсягом останнє є значно більш широким поняттям, яке не можна змішувати із поняттям стадії [1; 2; 3; 4; 5].

Сказане дозволяє сформулювати авторську дефініцію кримінального процесуального провадження як цілісної відносно автономної полістадійної частини кримінального процесу, що об'єднує комплекс взаємопов'язаних і взаємообумовлених процесуальних дій, які, будучи спрямованими на вирішення загальних завдань кримінального провадження через досягнення конкретного правового результату, здійснюються уповноваженими суб'єктами з приводу процесуальних відносин (які можуть бути пов'язані чи не пов'язані із матеріально-правовими відносинами), що відрізняються предметною характеристикою, в особливому процесуальному порядку, результати яких формалізуються у відповідних процесуальних рішеннях.

З'ясування сутнісних ознак процесуального провадження та його дефініції дозволяє перейти до дослідження питання щодо системи кримінального процесу. Традиційно в науковій літературі вона визначається як сукупність стадій, що послідовно змінюють одна одну. Така ж позиція викладена і в навчальній літературі [6, с. 27]. Втім, ця точка зору, хоча і домінує, однак не є єдиною. Більш того, уяв-

лення про систему кримінального процесу як сукупність його стадій не дозволяє охопити все різноманіття кримінальної процесуальної діяльності. Тому необхідно звернутися до іншої наукової позиції стосовно цього питання.

В сучасній науковій літературі систему кримінального процесу як сукупність окремих проваджень у свій час досить вдало визначив В.С. Зеленецький. Науковець зазначив, що системний характер кримінального процесу зумовлено його статичною та функціональною цілісністю, взаємозв'язком і взаємообумовленістю всіх його елементів, єдність, специфіка і закономірність зв'язку яких утворюють систему кримінального процесу. Загальну структуру останнього він визначив як сукупність трьох відносно самостійних видів процесів – дослідчого, полістадійного, який утворювався дев'ятьма стадіями, та сумарного (скороченого). При цьому автор запропонував шестирівневу структуру, яка складається із трьох вказаних процесів, стадій, етапів, процесуальних дій, елементарних процесуальних актів, «квантів» процесуальних дій [7, с. 100-107]. Звернувшись до цього питання значно пізніше, Л.М. Лобойко слушно розглянув його у контексті дії засади диспозитивності, в результаті чого дійшов обґрунтованого висновку про те, що перегляд судових рішень в апеляційному, касаційному та виключному порядку не може розглядатися як стадії кримінального процесу, а є самостійними провадженнями. В якості аргументів цієї позиції автор вказав те, що:

- ці провадження ініціюються винятково за волевиявленням певної особи, тобто на підставі диспозитивної вимоги на відміну від стадій, які здійснюються в результаті дії публічності як засади кримінального процесу;

- на відміну від стадій, в ході цих проваджень не здійснюється «рух» справи, адже предметом діяльності суду є лише дослідження тих обставин, що вказані у скаргі;

- у полістадійному процесі кожна стадія закінчується прийняттям рішення, яким вона трансформується в іншу стадію, а в апеляційному, касаційному та виключному провадженнях рішення, які б трансформували одну стадію в іншу, не приймаються.

Наявність цих проваджень у структурі кримінального процесу дозволяє говорити, радше, не про розвиток процесу у конкретній кримінальній справі, а навпаки, про «гальмування» на деякий час цього руху. Хоча, звичайно, ні в якому разі не можна стверджувати, що провадження з перегляду судових рішень є структурними елементами, наявність яких у кримінальному процесі негативно впливає на його ефективність. Навпаки, процес тільки тоді буде ефективним, коли права і свободи людини, яка залучається до його сфери, будуть надійним чином захищені [8, с. 151-153].

Убачається, що вказані наукові позиції найбільш точно відображають структуру кримінального процесу і дозволяють уявити її як систему, що має декілька рівнів – горизонтальний і вертикальний. Найбільшими за обсягом структурними утворен-

нями кримінального процесу є процесуальні провадження, які, як зазначалося вище, включають дві або більше стадій, що, в свою чергу, можуть мати окремі етапи. Кожен із етапів складається з певних процесуальних дій (слідчих, інших процесуальних), які, як зазначив В.С. Зеленецький у вищевказаній роботі, також мають свою структуру, тобто складаються із взаємопов'язаних дій, в основі яких знаходяться елементарні дії (кванти процесуальної дії, наприклад, виготовлення повістки, спрямування її одержувачу тощо).

В цьому контексті необхідно чітко розмежувати процесуальні провадження і стадії, що надасть змогу адекватно визначити систему кримінального процесу. Крім того, розмежування цих двох понять необхідно у зв'язку із тим, що багато років у кримінальній процесуальній літературі при характеристиці системи кримінального процесу про наявність в ній процесуальних проваджень взагалі не згадувалося. За своїм змістом та обсягом провадження і стадія є складними та поліструктурними, що свідчить про наявність у них спільних рис. Водночас, звернення до аналізу їх сутнісних ознак дозволяє дійти висновку про можливість і необхідність розмежування цих понять.

Незважаючи на наявність чисельних визначень стадії кримінального процесу як у навчальній, так і науковій літературі, на наш погляд, найбільш повно ознаки стадії виділені Н.В. Жогіним і Ф.Н. Фаткулліним. До них відносяться наступні ознаки: 1) даний етап процесу є неминучою частиною, якщо тільки інше не застережено в законі; 2) самостійним, але підпорядкованим загальній меті процесуальним завданням, невиконання якого перешкоджає подальшому розвитку процесу; 3) специфічними процесуальними діями і відповідними правовими відносинами; 4) особливим положенням суб'єктів, які ведуть процес на певному етапі провадження у справі; 5) процесуальною формою і умовами провадження у справі; 6) підсумковим процесуальним актом, у якому суб'єкти, що ведуть процес, викладають своє рішення і вказують на подальший хід справи [9, с. 39].

Порівняння вказаних ознак процесуального провадження і стадії кримінального процесу призводить до висновку про те, що такі з них, як наявність предметної специфіки правових відносин, особливостей порядку та способів здійснення процесуальних дій, підсумкового процесуального акта притаманні обом вказаним структурним компонентам кримінального провадження. Утім, на відміну від стадії, процесуальне провадження характеризується певним ступенем автономності в системі кримінального процесу, що полягає у відсутності його імперативного зв'язку з іншими процесуальними провадженнями. Також, за своїм обсягом та структурою процесуальне провадження є більш широким поняттям, оскільки до його структури входять всі вищевказані елементи системи кримінального процесу – стадії, етапи стадій, процесуальні дії та елементарні процесуальні акти.

Екстраполюючи цей підхід до аналізу КПК Укра-

їни в аспекті з'ясування системи кримінального провадження, можна дійти висновку, що її складають процесуальні провадження, структуру яких утворюють певні стадії. КПК України використовує поняття кримінальне провадження, що як зазначалося вище, відповідно до п. 10 ч. 1 ст. 3 означає досудове розслідування і судове провадження, процесуальні дії у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність. Судове провадження, виходячи із змісту КПК України, включає судове провадження у першій інстанції та судове провадження з перегляду судових рішень. У зв'язку з цим виникає питання стосовно критеріїв, за якими законодавець визначив систему кримінального провадження, а також можливості виокремлення досудового провадження та інших самостійних проваджень, які в законі не визначені законодавцем як провадження.

Відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 3 КПК України досудове розслідування є стадією кримінального провадження, що починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності. Таким чином, законодавець чітко окреслив часові межі цієї стадії – від моменту внесення відомостей до ЄРДР до ухвалення підсумкового для цієї стадії процесуального рішення. Утім, внесенню відомостей до ЄРДР передують певні процесуальні дії. Виходячи із буквального тлумачення ст. 214 КПК, до внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР слідчим, прокурором може бути проведено лише огляд місця події. Однак, як правильно зазначає Л.М. Лобойко, системне тлумачення ст. 207, 208, 214, 223, 236 КПК дає підстави для висновку про допустимість провадження до внесення відомостей до ЄРДР також інших процесуальних дій. Так, ст. 207 і ст. 208 КПК передбачають законне затримання особи і затримання уповноваженою службовою особою при вчиненні або замаху на вчинення кримінального правопорушення, а також безпосередньо після його вчинення. Слідчий, прокурор або інша уповноважена особа вправі здійснити обшук затриманої особи з дотриманням правил, передбачених ч. 7 ст. 223 і ст. 236 КПК. У особи, затриманої в порядку ст. 208 КПК, слідчий прокурор вправі тимчасово вилучити документи, які посвідчують користування спеціальним правом. Про можливість тимчасового обмеження особи у користуванні спеціальним правом до внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР свідчить мета вилучення відповідних документів, якою згідно з ч. 1 ст. 148 КПК є припинення кримінального правопорушення чи запобігання вчиненню іншого [10, с. 186]. Отже, як впливає із сказаного, до внесення відомостей до ЄРДР, з моменту чого починається досудове розслідування як стадія кримінального провадження, у зв'язку із вчиненням

кримінального правопорушення чи запобіганням його вчиненню можуть здійснюватися певні процесуальні дії, які структурно входять до системи кримінального провадження і утворюють зміст окремої його стадії, що передує досудовому розслідуванню. В цьому плані слушно уявляється точка зору Д.В. Філіна, який цей етап кримінального провадження розглядає як стадію отримання інформації про кримінальне правопорушення і вирішення питання про її реєстрацію в Єдиному реєстрі досудових розслідувань [11]. Діяльність слідчого і прокурора на цьому етапі є кримінальною процесуальною, оскільки вона врегульована КПК України, що, зокрема, передбачає строк внесення відомостей до ЄРДР, вимоги до заяви і права заявника, осіб, які компетентні здійснювати реєстрацію заяв і повідомлень, обов'язки слідчого і прокурора тощо. З моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР настає стадія досудового розслідування, яка разом із попередньою стадією є частиною (етапом) полістадійного провадження, що здійснюється у зв'язку із вчиненням кримінального правопорушення і спрямовано на вирішення питання щодо наявності його складу і винуватості конкретної особи.

В науці кримінального процесу висловлено думку про необхідність виокремлення структурної частини кримінального процесу – досудового провадження, до якого мають бути віднесені вказані стадії отримання інформації про кримінальне правопорушення і досудове розслідування, а також провадження у слідчого судді, що складається із двох процедур: процедури, що забезпечує законність правообмеження і судового контролю [11, с. 7]. Схожа позиція репрезентована в підручнику «Кримінальний процес» – під досудовим провадженням пропонується розуміти частину кримінального судочинства, яка розпочинається з моменту отримання слідчим, прокурором інформації про вчинене кримінальне правопорушення й закінчується або передачею кримінального провадження до суду, або його припиненням шляхом закриття [12, с. 332]. В цьому контексті слід звернути увагу на те, що термін «досудове провадження» має нормативний характер за законодавством багатьох держав-членів СНД. Зокрема, частина друга КПК РФ має назву «Досудове провадження», що структурно включає порушення кримінальної справи та попереднє розслідування; розділ 6 КПК Республіки Казахстан також має назву «Досудове провадження» і включає порушення кримінальної справи, спрощене досудове провадження та провадження попереднього слідства; аналогічну назву має і розділ 6 КПК Республіки Молдова, частина 2 КПК Республіки Білорусь тощо.

Вирішення питання щодо необхідності виокремлення досудового провадження як відносно самостійного структурного утворення кримінального процесу має спиратися на відповідні наукові підходи щодо характеристики сутнісних ознак процесуального провадження та стадій правозастосовного процесу, які, зокрема, були наведені вище. На нашу думку, отримання інформації про кримінальне пра-

вопорушення та досудове розслідування не можуть розглядатися як складові окремого досудового провадження, оскільки за умови постановлення наприкінці досудового розслідування вказаних у законі процесуальних рішень, неминучо, в силу публічності як загальної засади кримінального провадження, настає наступний етап кримінального судочинства – підготовче провадження, яке у сукупності з судовим розглядом є стадіями полістадійного провадження, що, крім іншого, включає також і виконання судових рішень. Таким чином, досудове провадження не може розглядатися як відносно автономна компонента кримінального процесу, оскільки логічна послідовність правозастосовного процесу на цьому не завершується, а, навпаки, – природно передбачає його продовження, що пов'язане із забезпеченням фундаментального права кожного на справедливий суд. Зважаючи на це, вбачається цілком правильною позиція українського законодавця, який у КПК не виокремив досудового провадження. На погляд автора цієї роботи, виокремлення досудового провадження має рацію не у зв'язку із характеристикою системи кримінального процесу, а з метою з'ясування його сутнісних особливостей, що стосуються його нормативної моделі, правового статусу суб'єктів на даному етапі кримінального провадження, процесуальних рішень та способів доказування тощо.

Публічність кримінального провадження як одна із його основних засад обумовлює необхідність спрямування протягом розумного строку зібраних під час досудового розслідування доказів сторони обвинувачення до суду першої інстанції, у якому знаходять своє вирішення основні питання стосовно винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, призначення йому справедливого покарання та відшкодування шкоди, завданої потерпілому. Тому стадією досудового розслідування кримінальне провадження не обмежується, а як раз навпаки – закінчення цієї стадії природно передбачає спрямування кримінального провадження до подальших стадій у суді першої інстанції. Цей висновок не спростується навіть наявністю в КПК інституту закриття кримінального провадження під час досудового розслідування, який є лише однією із форм закінчення останнього, що логічно обумовлюється встановленням слідчим і прокурором під час досудового розслідування підстав, передбачених статтею 284 КПК.

Підсумовуючи сказане, вважаємо за необхідне зазначити, що первісним системним утворенням в структурі кримінального процесу є поліструктурне провадження, що включає п'ять стадій – отримання інформації про кримінальне правопорушення, досудове розслідування, підготовче провадження, судовий розгляд і виконання судових рішень. Всі вказані стадії цього провадження знаходяться між собою у функціонально-часовому зв'язку і спрямовані на вирішення завдань кримінального провадження, які закріплено у ст. 2 КПК України.

Крім зазначеного провадження, предметом якого є дослідження всіх обставин, що підлягають дока-

зуванню у кримінальному провадженні, до системи кримінального процесу входять також окремі провадження з перегляду судових рішень – апеляційне та касаційне провадження, провадження за нововиявленими обставинами та провадження у Верховному Суді України.

Водночас необхідно зазначити, що характеристика системи кримінального процесу наявністю в ньому основних проваджень не вичерпується.

До неї також включаються окремі провадження, в основі яких знаходяться правові відносини, що мають іншу спрямованість і безпосередньо не пов'язані з тими, які виникають у зв'язку із вчиненням кримінального правопорушення. Характеристика сутності цих проваджень складає зміст предмету окремих наукових досліджень, які, з урахуванням складності цієї проблематики, є вкрай актуальними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Божьев В.П. Уголовно-процессуальные правоотношения / В.П. Божьев. – М. : Юрид. лит., 1975. – 176 с.
2. Шергин А.П. Административная юрисдикция / А.П. Шергин – М. : Юрид. лит., 1979. – 144 с.
3. Теория юридического процесса : монография / В.М. Горшенев, В.Г. Крупин, Ю.И. Мельников, И.М. Погребной [и др.] ; под общ. ред. проф. В.М. Горшенева. – Х. : Вища школа, 1985. – С. 90.
4. Беляев В.П., Сорокина В.В. Процессуальная форма юридической деятельности: вопросы теории и практики / В.П. Беляев, В.В. Сорокина – М. : Юрлитинформ, 2011. – С. 81.
5. Максютин М.В. Теория юрисдикционного процесса. Книга 2 / М.В. Максютин. – М. : Московск. психолого-социальный ин-т, 2008. – С. 38.
6. Кримінальний процес : підручник / За заг. ред. В.В. Коваленка, Л.Д. Удавої, П.Д. Письменного. – К. : Центр учбової літератури, 2013. – С. 27.
7. Зеленецкий В.С. Структура советского уголовного процесса / В.С. Зеленецкий // Проблемы правоведения. – К., 1981. Вып. 2. – С. 100–107.
8. Лобойко Л.М. Принцип диспозитивності в кримінальному процесі України. Монографія / Л.М.Лобойко. – Дніпропетровськ, – Ліра лтд, 2004. – С. 151–153.
9. Жогин Н.В., Фаткуллин Ф.Н. Возбуждение уголовного дела / Н.В. Жогин, Ф.Н. Фаткуллин. – М. : Госюриздат, 1961. – С. 39.
10. Лобойко Л.М. Кримінальний процес : підручник / Л.М. Лобойко. – К. : Істина, 2014. – С. 186.
11. Филин Д.В. Уголовный процесс Украины: система и структура права, законодательства, деятельности / Д.В. Филин [Электронный ресурс] – Режим доступа : // <http://www.iuaj.net/node/1464>.
12. Кримінальний процес : підручник / Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туманянц та ін. ; за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. – Х. : Право, 2013. – 824 с.